

Світлана БІЛЕЦЬКА

Особливості античної концепції дитинства*

Фундамент Західної цивілізації закладався в античну епоху. Саме античність визнається коліскою досягнень, що їх сучасний західний світ вважає основними для свого соціально-культурного розвитку. Тому будь-який ретроспективний аналіз історії дитинства країн Заходу дослідники починають з епохи Стародавньої Греції й Риму, а точніше — з характеристики давньогрецької моделі.

Історики зазначають, що вирішальне зрушення у свідомості й поведінці аттичного індивіда відбулося наприкінці архаїчної — початку класичної епохи. Саме в період переходу від родоплемінного ладу до полісного сформувалися всі соціально-економічні передумови для бурхливого розвитку філософії, науки й літератури. У часи «культурного перевороту» змінюється ставлення до людини, до її місця в макрокосмі, закладаються основи античної антропології в цілому. У рамках цих процесів формується грецьке бачення дитини, її вікових особливостей, зароджуються принципово нові оригінальні підходи до постановки й розв'язання виховально-освітніх проблем, що докорінно відрізнялися від традицій як пізньопервіснообщинних, так і давньосхідних систем. Інакше кажучи, у VI—IV ст. відбувалося становлення античної концепції дитинства. «Греки першими розробили повноцінну концепцію батьківства й систему поглядів на розвиток дитини, заклавши тим самим теоретичний фундамент для виховної системи, що домінувала в середньоморському світі протягом тисячоліття (з 600 р. до н. е. до 400 р. н. е.)» (French V. History of Parenting: the Ancient Mediterranean World // Handbook of Parenting. — 1995. Vol. 2. — P. 283).

На нашу думку, повний аналіз концепції дитинства можливий тільки в контексті характеристики особливостей античної родини в цілому. Дві її «базові» моделі — спартанська та афінська — становлять найбільший інтерес для історико-педагогічних досліджень.

У праці «Походження родини, приватної власності й держави» німецький соціолог Ф. Енгельс, аналізуючи погляди американського етнографа Л. Моргана, зазначає: «У всій своїй суворості нова форма родини виступає перед нами в греків» (Происхождение семьи, частной собственности и государства // К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. — М.: Госизд. полит. л-ры, 1961. — Т. 1. — С. 65). Усі особливості сімейного укладу в Афінах він пояснює тим, що в класичний період аттична родина переходить на етап моногамних відносин, головною особливістю яких було те, що вони ґрунтувалися на пануванні чоловіка з чітко вираженою метою — народження дітей, походження яких не підлягало б сумніву і які згодом могли б стати прямими спадкоємцями його майна. Найбільшою мірою нові моногамні відносини вплинули на соціальний статус афінянки: вона виступала в ролі матері законних спадкоємців і головної домоправительки, наглядачки над рабнями, яких її чоловік за своїм

розсудом міг робити й фактично робив своїми наложницями (Там само. — С. 66). Цими обов'язками обмежувався весь життєвий простір аттичної жінки.

Описуючи «східне становище» афінянки, К. Шмідт зазначає: «Жіночі покої становили весь їхній світ, а служниці — все їхнє товариство. Жіночі покої містилися у відокремленій частині будинку, на верхньому поверсі, куди чоловікам, особливо чужим, нелегко було проникнути. Більше того, на вулицю жінки не виходили без супроводу рабині. Якщо випадково вихована афінянка потрапляла в компанію чоловіків, вона мала почати свою промову з фрази, подібної до цієї: «Я не звикла говорити в товаристві чоловіків...» (История педагогики. — М., 1890. — Т. 1. — С. 465). До заміжжя афінські дівчата вчилися прости, ткати й шити, зокнайбільше — трохи читати й писати. Плутарх визнавав, що «жінки звикли жити, сховавшись у тіні» (Избранные жизнеописания. — М.: Правда, 1987. — Т. 1. — С. 259).

Яскраві ілюстрації принижено-підлеглого становища жінок Афін можна знайти в літературних творах давньогрецьких авторів. Наприклад, в «Одіссей» Гомера Телемах звертається до своєї матері з такими словами:

«Но удались: занимайся, как должно, порядком хозяйства.

Пряжей, тканьем; наблюдай, чтоб рабыни прилежны в работе

Были своей; говорит же не женское дело, а дело

Мужа, и ныне мое: у себя я один повелитель»

(перек. В. А. Жуковського).

У трагедійного поета Еврипіда (485—406 рр. до н. е.) у п'єсі «Орест» дружина позначається словом *oikureta* — «річ для догляду за господарством».

У трагедії Есхіла «Семеро проти Фів» Етеокл з обуренням говорить про жінок:

*Особливу подяку за фінансову підтримку автор висловлює Fulbright Program in Ukraine, завдяки якій стала можливою науково-пошукова робота в Університеті штату Мінесота (США).

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

— Нет, ни в годину бед, ни в дни счастливые

я с женщинами дела не хочу иметь...

— С женщины спрос невежливо не натворила б дома бед
(переклад С. Анта).

На нашу думку, важко не погодитися з Ф. Енгельсом, який розумував свої міркування з приводу афінян такими словами: «...приниження жінок мститися за себе й принижувало самих чоловіків аж до того, що, зрештеш, вони поринули в протиприродній любові до хлопчиків позбавили достоїнства своїх батьків, як і самих себе (додамо: і своїх дітей), міфом про Ганімеда».

Аналізуючи спартанський варіант давньогрецької родини, слід зазначити, що в класичний період вона ще не перейшла до моногамних стосунків. За класифікацією Ф. Енгельса, шлюб був парний, «видозмінений відповідно до прийнятих там порядків в державу й такий, що багато в чому нагадував груповий шлюб» (Происхождение семьи, частной собственности и государства. — С. 66). Особливістю цих шлюбних стосунків були ситуації, коли кілька братів могли мати одну дружину; чоловік, якому подобалася дружина його друга, міг ділити її з ним, вважалася пристойним надавати свою дружину «подорожньому». Завдяки таким архаїчним стосункам «спартанка користувалася свободою, яку мали богині на горі Олімп, і займала почесніше становище, ніж інші грекині» (Там само).

Пояснюючи специфіку спартанської родини, давньогрецький історик Плутарх у «Порівняльних життєписах» значав: «Спартанцям доводилося внаслідок частих походів лишати на їхні руки (жіночи) свій дім і на цій підставі слухали їх, переходячи всяку міру, і навіть називати їх «пані». Проконуючи свої міркування, він писав, що тільки в Спарті жінці вважалися «шляхетний

напрямок думок, усвідомлення, що й вона може прилучитися до доблесті й пошани» (С. 106). Незважаючи на те, що відносно спартанців у багатьох древніх авторів, у тому числі й у Плутарха, було чимало романтики й суб'єктивізму, можна погодитися з висновком, якого доходить Ф. Енгельс на основі аналізу їхніх праць: «Спартанські жінки й краща частина афінських гетер були в Греції єдиними жінками, про яких древні говорять із повагою й висловлювання яких визнають заслуговуючими згадування» (Происхождение семьи, частной собственности и государства. — С. 67).

Незважаючи на різний соціальний статус жінок в Афінах і Спарті, ставлення чоловіків до шлюбу в обох полісах було однаковим: досить часто шлюб із жінкою був повинністю щодо богів, держави й предків. Про це свідчить той факт, що в Спарті одинаків піддавали ганьбі — за вказівкою влади вони велими обходили міський ринок узимку, а в Афінах діяв спеціальний закон, що зобов'язував чоловіка не тільки вступати в шлюб, а й виконувати певний мінімум подружніх обов'язків.

Платон у своїх «Законах» особливо наголошує: «Щодо всякого шлюбу нехай виконуються одне правило: кожна людина повинна укласти шлюб, корисний для держави, а не тільки дуже приемний їй самій» (Собрание сочинений: В 3 т. — М.: Мысль, 1972. — Т. 3. Ч. 2 — С. 249). Для тих, хто не одружився до 35 років, філософ передбачив систему штрафів.

Таким чином, порівняно з афінською жінкою, спартанка мала вищий соціальний статус, однак становище грекинь у цілому було безправним, що, безперечно, стало одним із чинників, які вплинули на становлення двох давньогрецьких систем виховання, формування специфіки кожної з них. Водночас наявність таких особливостей грецького світу, як античне

рабство, брак пом'якшувального впливу релігії на моральну поведінку та розуміння особистості з її невід'ємними правами, що привнесе із собою християнське життєрозуміння, сприяло формуванню єдиної концепції дитинства, що стала основою як для афінської, так і для спартанської моделі грецького виховання.

Прихильники психоаналітичного напрямку в історії дитинства, говорячи про особливості цієї концепції, стверджують, що в цілому ставлення до дитини в античну епоху було «абсолютно незначним». На підтвердження своєї основної тези вони насамперед наводять дані про загальнопоширену практику вбивства немовлят. Л. де Моз (L. deMause), основоположник психоаналітичного підходу, запропонував свою періодизацію історії дитинства, де весь античний етап визначає як «дітовбивчий» (infanticidal). Слід сказати, що цього факту не заперечують і прихильники інших напрямів в історії дитинства. Так, В. Френч (V. French) у своїй праці «Історія батьківства: світ стародавнього Середземномор'я» визнає, що «як би там не було, батьки сімейств удавалися до вбивства немовлят часто, й це рішення не було випадковим» (History of Parenting: the Ancient Mediterranean World // Handbook of Parenting. — 1995. Vol. 2. — С. 271). «Дітовбивство не залежало від матеріального стану родини — убивали як багаті, так і бідні», — стверджує Л. Молзалецький.

Аналізуючи причини значного поширення дітовбивства, на нашу думку, варто насамперед звернути увагу на те, як самі греки пояснювали існуючий звичай. Наприклад, Плутарх у «Життєписах», згадуючи про прірву біля Тайгета, куди спартанці скидали слабких і потворних немовлят, писав: «У їхніх очах (спартанців) життя немовляти було так само марне йому самому, як і державі, якщо воно